

Som dataspill-bilder i svarthvitt. Asbjørn Knutsens historiske plansjer

Knut Ståle Hauge

Stockholm august 1873:

”Mine Optegnelser hos Svanström & Co:

Historiska Taflor. Pris 1 Sp. 15 Sh.

Disse Billeder ere ret gode; men da de ere svenske, fremstille de væsentlig mærkelige historiske Personer og Begivenheder fra Sverige. Kun hvor Broderlandenes Historie falder sammen j.fr. Slaget ved Svolder, har man Billeder, som særskilt passer for vort Land. Det skulde være ønskelig om en af vore Malere vilde gjøre Alvor af at faa i stand en passende Billedsamling til Norges Historie. Derved vilde være overmaade meget vundet for den historiske Undervisning i vore Almueskoler, hvor dette Fag saa let vil gaa over til en tør Lektielæren.” (Knutsen 1874: 150.)

Det var antagelig *Svenska Historien, framställd i 20 taflor för skolorna* Asbjørn Knutsen sto og kikket på i den Svenske hovedstaden. Kun to av plansjene i serien hadde felles nordiske motiv. Disse ble senere med i Knutsens egen serie av historiske bilder: Slaget ved Svolder og Carl XII's død 1718 (Næsheim 1870–74: 22 og Knutsen 1874: 150).

Bakgrunn

På midten av 1800-tallet var skolesystemet i støpeskjeen. Det var samtidig stor teknologisk utvikling, og industrialismen var i sin barndom i Norge. Hva slags kunnskap kunne den oppvoksende slekt trenge? Dette ble heftig debattert. Det samme ble forståelsen for prosessene i elevenes kunnskaps-tilegnelse. Derved gjennomgikk metodene for selve undervisningen store forandringer. En del pedagoger var nå blitt overbevist om at bilder hadde en klar læringsfremmende effekt. Jeg vil i denne artikkelen presentere skolepioneren Asbjørn Knutsen, og hvordan han fungerte som en katalysator, med å gjøre kjent, øke og lette tilgjengeligheten til læremidler, for skolefolk.

Knutsen sto bak *Billeder til Norgeshistorien for skolen og hjemmet*. Dette var den aller første plansjesamlingen som kom ut i Norge. Jeg vil beskrive den og hvordan den ble til. Plansjesamlingen virket også som et ledd i den nasjonale identitetsdannelsen som i sin tur, pekte fram mot 1905.

Asbjørn Knutsen (1842–1917) var en av pionerene i norsk skole. Han var en viktig katalysator for å få læremidler inn i skolestua.

Biografi

Asbjørn Knutsen (1842–1917) var en ”landskjendt og fremragende skolemand” (Anonym forfatter, 1917: 1). Etter å ha tatt eksamen ved Kvitseid seminar og Holt seminar var han lærer en rekke steder til han ble amtsskolestyrer først i Nedenes og senere i Hedmark. Han etterutdannet seg kontinuerlig i forskjellige fag og tema, så som gymnastikk, sang, musikk og sløyd. Han foretok lange og grundige faglige reiser hvor han besøkte skoler, universitet og anstalter som produserte undervisningsmidler. Asbjørn Knutsen brant for skolesaken og fikk opprettet både Notodden Seminar og en ungdomsskole (folkehøgskole). Han hadde en sterk motiva-

sjon for å starte seminaristutdannelsen, nemlig å demme opp mot det farlige fritenkeriet: ”Vandtroens urene strøm berørte den gang ikke bare Norges strande. Det så ut til at den snart skulde skylle ind over by og land, ind i hver krog og vrå så at neppe nogen bygd eller nogen familie vilde bli ganske uberørt av den” (Wergeland 1920: 4). Ungdomsskolen og seminaret var plassert side om side. Den første ble senere flyttet til Gvarv og omdøpt til Sagavoll. Med dette var han en forkjemper også i folkehøgskolebevegelsen:

Knutsen var oppglødd for Grundtvigs skoleidè. Han kalte sin skole for ”Notoddens utvidede praktiske ungdomsskole”. Ordet ”utvidede” stod for noe av det samme som ”folkehøgskole”. Ordet ”praktiske” stod for livsnær kunnskap som protest mot det som gir uttrykk for bare å være kunnskapstrik og lærd. Samtidig innebar ordet ”praktisk” det som tjener arbeidsliv og heimeliv; arbeid

med jord, husflid, heimeindustri. Uttrykket ”ungdom” ville han ha med fordi det var de unge han ville arbeide for. (Leine 1983: 11)

Asbjørn Knutsen var et arbeidsjern som ”brant sitt lys i begge ender”. I begynnelsen av 1880-årene måtte han ta avbrekk fra skolen og søke arbeid ute på mark og i skog, men fra 1885 var han i full sving igjen (Vevstad (1951:216). Asbjørn Knutsen ble, etter egen søknad i 1909, tilstillet pensjon fra Opplysnings-vesenets fond på kr. 1000.- per år. Stortinget økte dette til kr. 1200.-. Dette mottok han til sin død 22. september 1917.

I en nekrolog i *Norsk Skoletidende* summertes det opp med at ”Han var en fremragende skolemand, dygtig administrator som skolebestyrer, men han var til like en mand med sterke sociale interesser, særlig interessert for det kristelige ungdomsarbeide.” Nekrologen omtaler også Knutsens plansjeserie: ”Mest kjendt blant alle skolefolk er han vel blit gjennom sitt ypperlige bildeverk ”Billeder til Norgeshistorien.” Dette utkom første gang i 1878, og er, saa vidt vi vet, fremdeles det eneste skolemateriel vår skole eier paa dette omraade.” (Anonym 1917: 1.)

Utsnitt av bildemappens forside: Omgitt av akantusranker, toppes et skjold med kongekronen. Inni skjoldet holder den norske løve øksen høgt løftet som en tributt til fortiden og med vilje til forsvar av fremtiden.

På studiereise

I sitt liv hadde Knutsen søkt kunnskap og opplevelse utenfor landegrensene mang en gang.

I 1873 var Asbjørn Knutsen, som beskrevet innledningsvis, på studiereise til Kristiania og Stockholm. I Kristiania var han først på universitetet og besøkte den svenske konservator Anders Svensson. Knutsen beskrev i detalj hvordan han lærte å preparere fisk til bruk i skolen. Han besøkte Møllegatas Skolehus som hadde en utstilling av undervisningsmaterieell og gjorde der adskillige notater. Men viktigst av alt; han besøkte alle bokhandlere han kunne komme over i hovedstaden. Over alt kikket han etter – og spurte etter, læremidler for alle

fag i skolen. Men ”Ingen lod til at have den for Sagens Fremme og Trivsel nødvendige interesse. Dette saa mørkt ud. Skulde da Ingen ville ofre nogen Tid og Kræfter for denne ædle og for vort Folk saa viktige Sag?” (Knutsen u.å.: 97). Nei, ikke før han kom til P.T. Mallings bokhandel. Der viste bokhandler G.Kr. Johannesen seg av en helt annen støpning:

Han omfattede Sagen med levende Interesse; han havde et aabent Blik for et godt Undervisningsmaterialeets store Betydning for vaar Almueskole, og han besluttet seg nu til at gjøre Alvor af Sagen og hjælpe til at rydde væk en af de største Hindringer, nemlig Vanskelighederne ved Anskaffelsen. Med andre Ord: Han vilde saavidt mulig holde lager af det bedste, viktigste og nødvendigste Undervisningsmateriel og til den Ende sætte sig i Forbindelse med inden- og udenlandske Huse for Tilvirkning af saadanne Sager. (Knutsen: 97)

Knutsen og Mallings ble enige om at utstyret burde mest mulig produseres i Norge. Rent trykkek teknisk var dette vanskelig. Landet hadde ennå ikke noen virkelig gode trykkerier. Men kjemisk og fysikalsk utstyr kunne lages hos norske instrumentmakere og snekkere. Preparater kunne gjøres i stand av fagfolk fra universitetet osv. Det burde videre utarbeides en katalog over hva P.T. Mallings bokhandel kunne skaffe.¹ De ble også enige om at prisene måtte være moderate. Til gjengjeld lovet Knutsen at han skulle reklamere for firmaet og kjøpe det han trengte gjennom det.

Knutsen tok nå kontakt med kjente instrumentmakere og universitetsfolk og satte dem i forbindelse med bokhandleren. Dette var storsveis – Asbjørn Knutsen hadde etablert et ankerfeste for norske skolefolk når det gjaldt å få tak i undervisningsutstyr.

P.T. Mallings bokhandel utga også selv lærebøker og andre læremidler. Bildet gjengir en reklame trykt på baksiden av Vilh. Poulsens ”Bibelhistorie for folkeskolen” fra 1890. Her sees noe av utstillingen ”Undervisningsmateriel og skoleinventarium”.

1. Det ble også gjort. I 1888 kom en fyldig katalog som var ordnet etter fagområder.

Deretter reiste han videre til Stockholm og kom dit 18. august 1873. Her oppsøkte han også bokhandlere og fant ut at Svanstöm & Co. var selve idealet i så måte. Her fant han alt han savnet i Kristiania. Når så innehaveren selv ville spandere et par timer på ham hver ettermiddag, gikk Knutsen systematisk til verks. På formiddagen studerte han inngående pedagogisk og metodisk virksomhet ved mange skoler (spesielt Klaraskolan), og om ettermiddagen laget han fortegnelser over alt som kunne skaffes av læremidler, både innenlandsk og utenlandsk. Listen ble offentliggjort i Skoletidende og levert til P.T. Mallings Boghandel ”gjennom hvem Sagerne nu kunne erholdes til vedføyede priser” (Knutsen 1874:156). Han kjøpte også med seg en mengde inspirerende undervisningsmaterieell hjem. Disse ble i en periode utstilt hos Malling (Vevstad 1951: 216).

Frimodig som Asbjørn Knutsen var, ruslet han om ettermiddagen 22. august, opp på slottet for å besøke Oscar II. Kongen hadde sammen med hele sin familie, nettopp kommet hjem etter å ha blitt kronet i Nidaros domkirke og reist på en opplevelsrik signingsferd gjennom Norge. Kongen var nok fortsatt full av glede over de begivenheter han hadde vært med på – og lot da denne farende læreren fra Norge få komme inn på slottet til en samtale. Knutsen var oppglødd over prosjektet sitt, og samtalen dreide seg raskt om skole – noe som tydeligvis også lå Oscar II’s hjerte nær. Til Knutsens forundring var kongen i detalj underrettet om hvordan det sto til rundt omkring. Knutsen takket kongen for det han hadde gjort for almueskolelærernes lønnsforhøyelse. Kongen mente at det var en god og stor sak som bare var i sin begynnelse.

I dagboknotatene skrev Knutsen videre:

Men midler til at kjøpe (undervisningsmidler) for vil de fleste skoler mangle. Her våget jeg da at be Hans Majestet om han vilde ta saken i sin hånd og gjøre hva der kunde gjøres for at også de fattigere kommuners skoler kunde bli nogenlunde vel utstyrt. Hertil bemerket han: ”Ja, anskaffelse av skolematerieell skulde jo egentlig være en kommunesak. Men på den vis vilde det nok komme til at gå smått og trått og jeg skal derfor gjøre hva jeg kan for den sak.” (Vevstad 1951: 63f)

Et par år senere reiste Asbjørn Knutsen på en lengre studietur til England og Skottland. Der knyttet han kontakter som skulle bli nyttige senere, når plan-serien skulle selges.

Samtiden

Skolevesenet var i en dynamisk utvikling på 1800-tallet. Over alt i Europa ble det utviklet nye læremidler for å møte utviklingen. Det ble det også behov for å trykke bilder, xylografier, og det var dyre prosesser. I skolesammenheng hadde man for lengst innsett det store potensial bildestoff hadde for innlæring. *Nyeste Billed-ABC for den norske Ungdom* fra 1836 inneholdt noen få illustrasjoner. Men i lesebøkens verden må vi nesten 50 år fram i tid før det blir allment. P. A. Jensens omdiskuterte lesebok hadde ingen bilder. Det var stort sett forfattere av lærebøker i de ulike naturfagene som så at bilder hadde en læringseffekt. Fra ca. 1860 ble det mer og mer vanlig med illustrasjoner i bøkene. *Lærebog i naturhistorie* av P.A. Larsen fra 1879 inneholder ”91 i teksten indtrykte træsnit”. Elevene så på bildene hver for seg, men ved å bruke plansjer som medium, kunne klassen se på noe sammen. Læreren kunne med peking og forklaring, sørge for at alle i klassen fikk med seg det han ville, samtidig. I Skandinavia var Sverige sett på som et foregangsland i læremiddelsammenheng. I Ørebro var det et stort læremøte 1868. Her deltok mange norske lærere. I forbindelse med dette ble det vist fram en mengde skolemateriell.

På Hs. Majestet Kongens (Karl IV.) befaling ble det innkjøpt en stor samling av de nyeste læremidler som kunne skaffes til allmueskolene i Finnmark i 1870. Denne samling, på 275 katalognumre, ble vist fram og demonstrert av Nils Johnsen Næsheim, på mange steder i Norge i 1870 (Hauge 2009: 45ff). Her fantes mange av de mest moderne læremidlene i samtiden. Følgende plansjeserier var utstilt:

I bibelhistorie: 3 fra Sverige, 6 fra England og 1 fra Danmark.

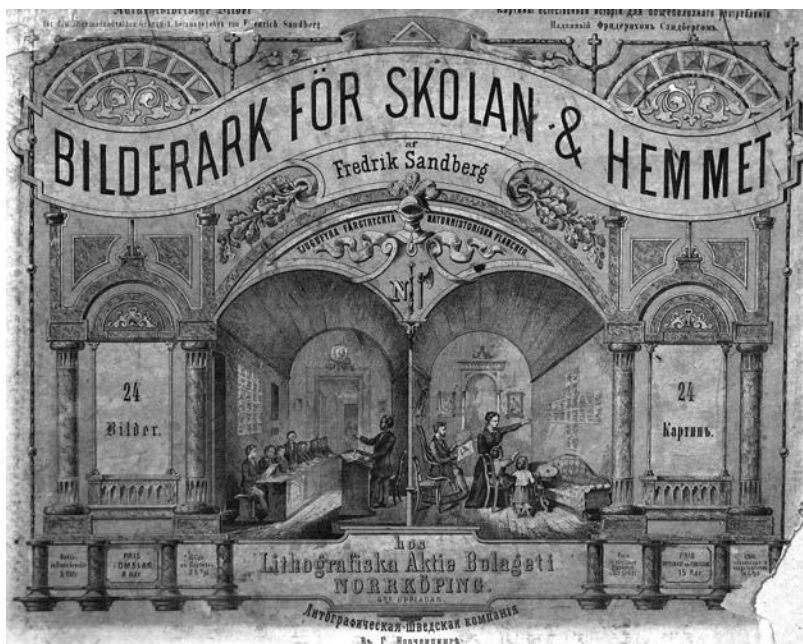
I skrivning/tegning: 2 fra Tyskland og 1 fra Sverige.

I historie 4, alle fra Sverige.

I naturhistorie: 7 fra Tyskland og 3 fra Sverige.

På denne tiden fantes det altså allerede en god del plansjer og plansjeserier i mange fag som var tilgjengelig for skoleverket.

Det er ikke tvil om at Knutsen lot seg inspirere av Nils Christian Tønsberg (1813–1897) som utga billedverker med motiver fra norsk natur og folkeliv. På sine hyppige reiser i flere vesteuropeiske land, hadde han møtt stor vankunne om hva Norge var. Dette inspirerte ham til å utgi en rekke billedverk fra Norge, så som *Norske Folkelivsbilleder* som ble trykt i farger i Tyskland i 1854 (Hauge 1998: 77f.), *Norge fremstillet i Tegninger*, *Norske Folkeviser* og *Det norske Folks Historie*. Tønsberg benyttet mange av P.N.

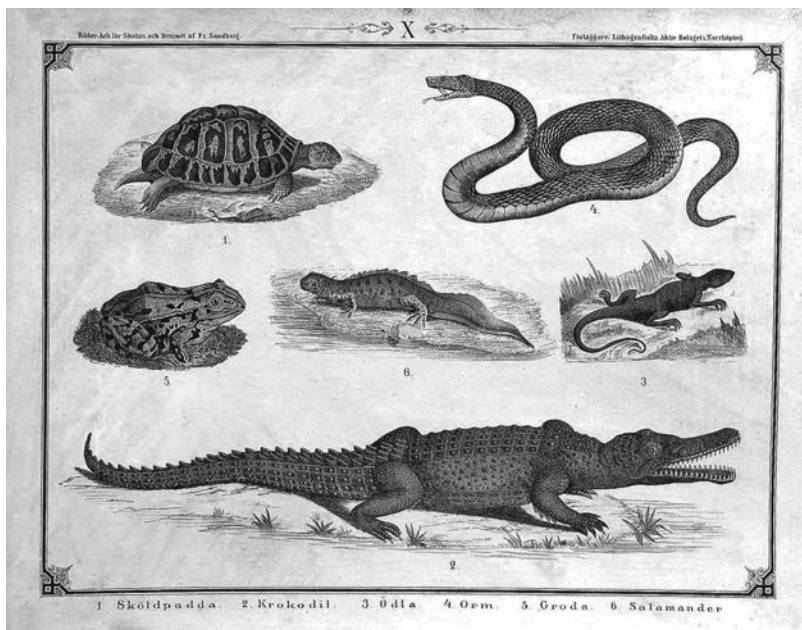

Asbjørn Knutsen så den berømte plansjeserien til Fr. Sandberg i Stockholm: "Bilderark af Fr. Sandberg, oplæbet paa Pap og ferniseret, Pris 3 Spd. 90 sh" (Knutsen 1874: 155). Sandberg lagde også spesielle serier for småskolen. Flere av dem var beregnet for salg på den andre siden av Østersjøen og hadde også russisk tekst. Forsiden illustrerer bruk av plansjene på skolen og i hjemmet. Her finnes få nasjonale, svenske symboler, men Guds altseende øye troner øverst.

Arbos bilder i verkene

Asbjørn Knutsens plansjeserie

Men det var ennå ikke utviklet noen serier spesielt tilpasset norske forhold. Ideen til en historisk plansjeserie ser det ut til at Asbjørn Knutsen fikk i Stockholm (se ingressen). Han var svært flink med blyanten selv og visste godt hvilket potensial som lå i å bruke bilder i undervisningen. Han var opptatt av at barn skulle lære fra bilder på mange måter, ikke minst mht. størrelsesforhold:

Asbjørn Knutsen noterte i sin bok: ”Dyrene ere her ikke tegnede i samme Maalestok, men da Billederne ere kolorerede og ellers meget gode og billige, maa de anbefales paa det Bedste, især ved siden av Schumburgs ”Illustrerad Naturhistoria” (Knutsen 1874: 155). I praksis måtte prinsippet med størrelsesforhold tillempes. Plansjene var håndkolorert.

Plansjekunstnerne

Asbjørn Knutsen ville knytte til seg ledende kunstnere som evnet å fremstille historiske tablåer. Han ville at miljø, klær, våpen osv. skulle være mest mulig riktig. Ikke minst viktig var interaksjonen mellom menneskene på bildene. Han gikk derfor på jakt blant ulike maleres verker. Asbjørn Knutsen syntes at Peter Nicolai Arbo virket som mesteren i denne sammenheng. I 1860 hadde Arbo fått utgitt et album med fargelitografier: *Billeder til Norges Historie*. Etter å ha søkt lenge og grundig etter allerede eksisterende bilder, som kunne brukes til forelegg, og kunstnere med evne til å illustrere, sto han igjen med tolv skandinaviske malere:

Peter Nicolai Arbo (1831–1892) var en norsk maler som spesialiserte seg i å gjengi historiske motiver og forme bilder fra norrøn mytologi. Han var

meget høgt respektert og aktet i samtiden. Men Arbo ble til dels eksponenten for et motivvalg og malerteknikk som ble i utakt med yngre norske kolleger, og omdømmet hans er preget av medfarten han fikk av kunstkritikere som var preget av 1880-tallets nye kunstsyn. Arbo studerte og malte i utlandet mesteparten av sitt liv (København, Düsseldorf, Paris), men flyttet til Kristiania i 1871. Kjente verker er bla. *Valkyrien*, *Hesteflokk på høyfjellet* og *Åsgårdsreien*. (Schnitler 1923: 201).

Mårten Eskil Winge (1825–1896) var svensk maler. Han studerte både i Paris og Düsseldorf og ble senere professor ved Kunstakademien. Winge var meget historieinteressert og fikk i oppdrag å illustrere mange historiske verk, så som *Nordens Guder*, *En Vikingesaga* og *Heide; Gylfes dotter*. Kronprins Karl bestilte mange bilder laget av ham, til sitt verk *Fosterbrøderna* (Allgemeines Künstlerlexikon, database: 700).

Carl Christian Constantin Hansen (1804–1880) var dansk historiemaler. Allerede som 12-åring ble Constantin Hansen tatt opp på Kunstakademiets Arkitektskole. Men han avbrøt studiet og utdannet seg i stedet til maler. Hansen reiste senere over hele Europa og slo seg ned i Italia for en 8-årsperiode. På hjemreisen studerte han freskomaleriets teknikk i München. Constantin Hansen var en av gullaldermalerne i Danmark. Han forsøkte å gjenopplive det nasjonale historiemaleri inspirert av nordisk mytologi i f.eks. *Ægirs Gæstebud*. Han malte mange altertavler og portretter, bl.a. av *Den Grundlovgivende Rigsforsamling*.

Constantin Hansen ble utnevnt til titulær professor, og ble senere medlem av Kunstakademiet.

Johan August Malmström (1829–1901) var svensk maler og illustratør. Etter et år på Kunstakademien i Stockholm, dro han til Düsseldorf og malte sitt gjennombruddsbilde, *Kung Heimer och Asög*. Senere reiste han til Italia og studerte spesielt Tizian og Veroneses malerier. Han interesserte seg spesielt for ulike reproduiseringsteknikker av bilder bla. lustrykk. Etter mye reisevirksomhet, blir han lærer og senere direktør ved Kunstakademien (Lundgren – Sallberg 1961, bind IV: 74f).

Niels Anker Lund (1840–1922) var dansk maler og illustratør. Han var utdannet på Kunstakademiet i København 1858–66. Senere ble han leder av dekorasjonsavdelingen på P. Ipsens Enke Terracottafabrik. Anker Lund var en dyktig historiemaler og hentet mange motiver fra den nordiske oldtid og middelalder. Senere begynte han å male altertavler. Dette utviklet seg til et halvt hundre kjente verk. Som kunstnerisk leder ved P. Ipsens Enkes Terracottafabrik, spilte han en betydelig rolle i nyfortolkningen av antikkens vaser og keramikk.

Knud Larsen Bergslien (1827–1908) var norsk maler. Bergslien kom fra enkle kår, men talentet skinte igjennom. Han ble utdannet i Antwerpen 1849–52, Paris vinteren 1850–51 og Düsseldorf 1855–69. Bergslien fortsatte Tidemands linje med folkelivs- og historiebilder. Hans mest kjente maleri er *Birkebeinerne*. Til Slottet malte han *Oscar II's kroning*. Bergslien ble en populær portrettmaler. Han ledet Eckersbergs malerskole (Schnitler 1923: 472f).

Adolph Tidemand (1814–1876) er en av Norges mest kjente malere. Han startet opp som kunstner på Tegneskolen i Christiania og fikk senere sin utdanning i København og Düsseldorf. Her bodde han for øvrig mesteparten av sitt kunstnerliv. Hans mest kjente verk er *Haugianerne* og *Brudeferden i Hardanger*. Det siste maleriet kom til etter en bestilling fra teateret i Christiania. Det var blitt populært med tablåer. Andreas Munch og Halvdan Kjerulf hadde laget sangen om brudeferden. Adolph Tidemand og Hans Gude gikk sammen om maleriet (Østby 1969: 366ff).²

Morten Müller (Møller) (1828–1911) fikk som mange av hans generasjon norske malere, sin utdanning i Düsseldorf, hvor han også slo han seg ned. Müller er spesielt kjent for sine landskapsmalerier. Hans tysklandsopphold ble avbrutt av revolusjonen, men etter en 10 års tid i Norge, vendte han tilbake. I 1874 kom grosserer Astrup fra Stockholm, til Düsseldorf. Han bestilte et bilde av *Sinclairs landing i Romsdal*. Müller fikk i oppdrag å male landskapet og Tidemand ble bedt om å male skottene som herjet og plyndret "noe Tidemann gikk med på, men neppe med særlig glede" (Willoch 1940: 549). Selve maleriet henger i Nasjonalgalleriet.

Nicolai Wilhelm Marstrand (1810–1873) var dansk maler. Malerkunsten i Danmark var ikke så preget av Düsseldorf slik som den ble i Norge. Romantikken grodde fram stimulert av danske kunsthistorikere som Høyens som understreket ofte den nasjonale verdi i billedkunsten. Marstrand var således med i en stor gruppe kunstnere som dyrket fram folkelivsskildringen og det danske landskap.

Christian Vigilius Blache (1838–1920) var dansk marinemaler. Han hadde reist til Paris, Færøerne og Island. Men spesielt gjorde han seg kjent med kystfarevann og skip. Han besøkte mange av Danmarks strender og malte fantastiske bilder fra Jyllands vestkyst (Kunstindeks Danmark, se litt. listen).

Otto Bache (1839–1927) var dansk maler og fra 1887 professor ved

2. Det er interessant at plansje nr. 34 gjenspeiler et liknende samarbeid som *Brudeferden i Hardanger* (se Morten Müller).

akademiet i København. Han malte portretter og dyrebilder. Bache formet som historiemaler, middelalderemner og opptrinn fra de sønderjyske kriger.

Gotfred Albert Hartvig (1850–1905) var dansk maler. Han gikk 9 år på Kunstakademiet uten å ta eksamen. Der spesialiserte han seg på pastellteknikk. Siden ble han ansatt ved Illustrerte Tidende som tegner. Han hadde også engasjementer innen kunstindustrien.

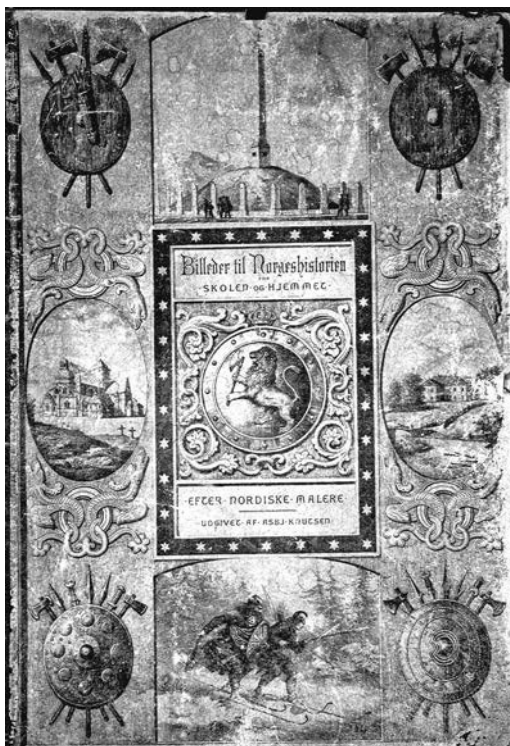
Asbjørn Knutsen maktet altså å samle et bredt spekter kunstnere til å illustrere Norges historie. Mange av disse skandinaviske kunstnerne var personlige venner. ”Düsseldorferne” hadde treffpunkter også i Roma og Paris. De representerte en generasjon ”romantikere” som de nye kunstnerne etterpå bekjempet. I Norge var det særlig Christian Krogh og i Sverige Carl Larsson, som angrep dem med heftighet. Knutsen fikk dem til å illustrere flere hundre år av Norges historie.

Tema/utvalg

Plansjeserien startet med bilder fra norrøn gudelære og fulgte så historiske begivenheter suksessivt fram til Karl 12.’s død. Plansjene i min samling (2det Oplag) har pånaglede hengekroker. På hver plansjes øvre rand er det naglet på en sinkplate med nummer:

1. Thor i Kamp med Jotnerne	af M. E. Winge
2. Øgersgildet.	” Const Hansen
3. Hvorledes Loke bliver straffet.	” M. E. Winge
4. Heimer og Asløg.	” A. Malmstrøm
5. Frithjof kommer til Kong Ring.	” A. Malmstrøm
6. Fridthjovs Fristelse	” A. Malmstrøm
7. En Vikingesnekke i Oldtiden.	” Anker Lund
8. Slaget i Hafrsfjord.	” N. Bergslien
9. Guttorm Sindre forliger Fader og Søn.	” P. N. Arbo
10. Slaget på Stord.	” P. N. Arbo
11. Haakon Jarl dræbes af Kark.	” Ad. Tidemand
12. Olaf Tryggvessøns Omvendelse.	” A. Malmstrøm
13. Olaf Tryggvessøns Ankomst til Norge.	” P. N. Arbo
14. Olaf Tryggvessøns Kaaring til Norges Konge.	” P. N. Arbo
15. Slaget ved Svolder.	” P. N. Arbo
16. Olaf den Hellige og Kong Rørek i Kirken.	” P. N. Arbo
17. Olaf den Hellige hos Dalegudbrand.	” P. N. Arbo
18. Erling Skjalgssøns Død.	” P. N. Arbo
19. Olaf den Helliges Død.	” P. N. Arbo
20. Mangnus den Gode og Kalf Arnesen paa Stiklestad.	” P. N. Arbo

21. Slaget ved Standford Bro.	” P. N. Arbo
22. Ottar Birthing.	” P. N. Arbo
23. Sigurd Ranessøn underkaster sig
Kong Sigurd Jorsalafarers Dom.	” P. N. Arbo
24. Magnus Blindes Død.	” P. N. Arbo
25. Sverre Sigurdssøns Tog gjennom Vermeland.	” A. Malmstøm
26. Sverre Sigurdssøn paa Vossefjeldene.	” K. Bergslien
27. Birkebeinerne føre den unge Haakon.
Haakonssøn paa Ski til Throndhjem .	” K. Bergslien
28. Haakon Haakonssøn hos Helge Hvasse.	” P. N. Arbo
29. Scene fra den Sorte Død.	” P. N. Arbo
30. Krisian den IV's Dom over Rosenkrands	” W. N. Marstrand
31. Kristian IV i Slaget ved Femeren	” W. N. Marstrand
32. Tordenskjold i Kamp med en svensk Fregat.	” Chr. Blache
33. Tordenskjold overrasker Kommandanten
i Marstrand.	” Otto Bache
34. Oberst Sinclair's Landgang i Romsdalen 1612.	” Ad. Tidemand & M. Müller
35. Karl den XIItes Død 1718.	” A. Hartvig

Forsiden på Knutsens plansje-mappe favner den Norske nasjonale identitet:

1. Samlingen av riket, med Haraldstøtta.
2. Kristningen av landet, med Trondheims domkirke.
3. Grunnlovens nedskrivning, med Eidsvollbygningen.
4. Kongemakten, med birkebeinerne og Håkon Håkonsson.

Det hele er flankert av våpen og skjold – for liksom å forsvare de verdiene historien om landet representerer.

Produksjon og produksjonsteknikk

Asbjørn Knutsen ville at plansjene skulle ha så god trykkkvalitet som mulig. Arbo og Knutsen ble enige om at plansjene ville gjøre seg best i steintrykk. Det dyktigste trykkeri i så måte var i København. Der hadde man drevet det langt med litografisk trykk og brukte en blågrå kalkstein fra Bayern som ga gode resultater. Fargetrykk var alt for dyrt. Det ble monotypi.

På åtte av de 35 plansjene er motivet på høkkant. Plansjene er merket med trykkeriets navn "Hoffensberg, Jespersen & Fr. Traps Etabl. Kjbhvn" under motivet henholdsvis til venstre eller høyre. Under motivet på motsatt side står kunstneren oppført med navn og forelegg, eks. "Efter Maleri af A. Malmstøm" eller "Efter Tegning af Anker Lund". Midt under motivet er motivteksten trykket med versaler, og under dette, står henholdsvis "Med offentlig Understøttelse udgivet og forlagt af Asbj. Knutsen" eller "Udgivet og forlagt av Asbj. Knutsen 2 det Oplag".

Det er umulig etter så mange år å vite hvilken hvithetsgrad papiret hadde ved trykking. Mine eksemplarer er gulnet eller grånet. Plansjene er trykt i svart-hvitt. Men på noen plansjer kan man ane at trykkeriet muligens brukte en svakt farget sverte, i hvert fall synes det som om 1. utgaven av plansje nr. 25, *Sverre Sigurdssøns tog gjennom Vermeland* er trykt med svak sortgrønnblå sverte.

Det ble i første rekke bestilt 1000 bildeserier til skolebruk (36x28 cm) og 1000 serier i mindre format til salg for private (Vevstad 1951: 82). Knutsen var flere ganger i København for å se hvordan det gikk. Arbo korrigererte prøvetrykkene. 5. mai 1879 var 24 plansjer ferdige og ble lagt ut for salg. 300 serier gikk fort ut. Knutsen arbeidet seg gjennom norgeshistorien flere ganger og fant tolv situasjoner til som kunne egne seg. Derved ble den komplette serie på 35 plansjer.

Økonomi

Asbjørn Knutsen fikk fra starten av, kr. 5200.- i støtte til utgivelsen. Av disse skulle P. N. Arbo ha kr. 2000.- for tolv nye bilder. Men plansjeverket ble betydelig dyrere enn han hadde tenkt. Det hadde til da kommet på kr. 24 220.- (noe som tilsvarer ca. 1.3 mill. kroner i 2009). Knutsen søkte derfor Stortinget om en bevilgning på kr. 3000, men Stortinget vedtok 2. juni 1880 "å *ikkje* yta noko til utgivelse av Billeder av Norgeshistorien for Hjemmet". (Vevstad 1951: 83). Rent økonomisk ble aldri plansjeserien noe overskuddsforetagende for Knutsen.

Originalen av plansje nr. 25 synes å ha et svakt farget trykk. Den var gjengitt etter et maleri av A. Malmstøm: *Sverre Sigurdssøns tog gjennom Värmland.*

I utsalg kostet det 40 øre per plansje, altså kr. 14.- for hele serien på 35 stykker. Omregnet til dagens (2009) pengeverdi tilsvarer dette henholdsvis kr. 24.- og kr. 838.-. Han hadde bestilt 1000 sett til skolebruk. Heldigvis ble det solgt såpass mye at et 2. opplag ble bestilt. For å dekke totalutgiftene måtte han selge minst 1700 plansjesett. Det skulle gå over 20 år før verket ble utsolgt. Knutsen kom i stor gjeld. Den plaget ham i mange, mange år (Vevestad 1915: 217).

Plansjenes bildeinnhold

Mange av plansjene er forbausende like moderne pressebilder. Det er høyst dramatisk innhold, ja så å si, "action-bilder". Bildene i seg selv er narrative så det holder. Det er formlig som om de var fanget opp av datidens krigskorrespondenter og ikke av kunstnere i terpentinduftende atlièr nesten 1000 år etter vikingetiden. Rekkefølgen av plansjene er ikke alltid kronologisk, man hopper litt fram og tilbake i tid.

Hovedpersonene i 28 av 35 plansjer er guder eller konger. På de øvrige plansjene er det ledende menn. Det forekommer menn på alle plansjene. Bare på sju (20 %) av dem kan kvinner sjeldnes, og kun på tre av dem igjen spiller kvinnene en slags hovedrolle (nr. 3, 4 og 5). Totalt er det tegnet ca. 470 mennesker av en slik karakter at kropper og ansiktstrekk kan sees. Kun 21 (4,5 %) er kvinner.

På 19 plansjer er det direkte voldelige skildringer. På 10 til er det situasjoner hvor det har foregått eller leder fram til flukt, vold og drap. På 29 plansjer bæres det, synlig eller brukes, våpen. Tilbake er det fattige 6 (under en femtedel) av plansjene som har et fredelig innhold: Nr. 5, 7, 12, 13, 14 og 28. To tredjedeler av handlingene foregår i Norge, tre i gudeverdenen og ni i Sverige, Danmark, Tyskland og England.³

Kunnskap om klesdrakt, våpen, byggeskikk osv. kom stort sett fra Snorre. Ennå hadde ikke de arkeologiske utgravinger gitt så store resultater at kunstnere kunne benytte dem.

Når det f. eks. gjelder vikingskip hadde Anker Lund en heldig hånd med plansje 7, *En Vikingsnekke i Oldtiden*. Men de andre skipstegningene var det verre med. Tuneskipet, fra ca. år 900 var gravet fram i 1867, men det var ikke mange bordgangene igjen av treverket. Gokstadskipet (fra ca. 900) ble gravd ut sommeren 1880, og Osebergskipet (fra ca. 820) ble først gravet ut i 1904. Da henholdsvis Bergslien og Arbo skulle utforme disse motivene midt på 1870-tallet, hadde de derfor få forbilder.

I den første tiden etter at bildeserien kom i salg, antydet Knutsen at hvis det ble solgt nok, og økonomien tillot det, ville han i tillegg, få laget bilder av våpen, rustninger, osv. fra steinalderen, bronsealderen og jernalderen. De skulle følge med serien (Feragen 1879). Det har ikke vært mulig å få verifisert om dette ble gjort, men slik som økonomien utviklet seg, er det tvilsomt.

3. Slaget ved Svolder sto sannsynligvis ved en liten øy utenfor Greifswald i Pommern.

Slaget ved Hafsfjord (utsnitt av plansje nr. 8) sto i 872. Det var ikke rart at Bergslien utstyrte skipet med tverrhekk og ror i midten. Han hadde ikke mulighet til å vite bedre.

Tekstheftet

Men bildene kunne ikke stå alene. Ikke alle lærere hadde historiske kunnskaper som strakk til. Det måtte utfyllende opplysninger til, og Asbjørn Knutsen utformet selv tekstheftet. I Edinburgh hadde han mange kollegaer og venner som han fikk gjennom diverse studiebesøk der. Han korresponderte jevnlig

I år 1000 sto *Slaget ved Svolder* (utsnitt av plansje nr. 15). Slaget ble blodig, og det gikk dårlig for nordmennene. Olaf Trygvesson valgte til sist å hoppe i sjøen. Han druknet bare 36 år gammel. På plansjen svever han forbi et ror som var et moderne skip i 1870-årene verdig.

med dem. Da plansjeserien kom ut, påtok de seg å selge dem i Skottland. Derfor skrev Knutsen teksten både på norsk og engelsk (Vevstad 1951:78).⁴

Tekstene er betydelig mere utfyllende enn en kort forklaring. En del av dem er på over 300 ord. Det er beskrivelser om og rundt hele situasjonen som er avbildet, tidevis dramatisk fortalt og med detaljer fra bla. Snorre. Beskrivelsen til eks. plansje 7, *En Vikingesnekke i Oldtiden*, kommuniserer tydelig problemet med å omtale vikingeferdene objektivt. Vikingenes overgrep er beskrevet som deres "kjæreste Syssel". De oppfører seg stygt og "herjer og plyndrer" samtidig som de "overalt udmerkede sig ved Mod, Tapperhed og Krigsdyktighet. Derfor ble det noen steder innført følgende ord i den alminnelige Kirkebøn: Gud fri os fra Nordmændenes Raseri!"

Noen steder bringer teksten fram ekstra blodige opplysninger. Plansje nr: 15 *Slaget ved Svolder*, har bla. følgende tekst på norsk: "– og da han (Olav Tryggvesson) fik se Sveahæren, sagde han: "Bedre var det for Svearne at sidde hjemme og slikke sine Blotboller end at slaaes med os". Den engelske teksten har med en fotnote for å utdype dette – og samtidig gi en tilleggsopplysning som vel ikke har kommet særlig fram i norsk historieundervisning: "– and when he saw the host of Svea, he remarked: "Better were it for the Sveas at sit at home licking their offering bowls *) than to fight with us."

*) The people of Svealand, still attached to paganism at the period of this battle, were noted for their cruelty in offering their victims to their good (sannsynligvis

4. Tekstkopiene som jeg har fått tilsendt fra Nasjonalbiblioteket, er litt forvirrende: Det er løse blad som utgjør ark med innholdsliste, samt norsk og engelsk tekst til 35 plansjer. Den løse innholdslisten har en litt annen nummerering på plansjene enn trykt bak på selve plansjemappen i min samling. På kopien fra Nasjonalbiblioteket er det blitt gjort forandringer og overstrykninger. Innholdslisten viser til følgende motiv som verken finnes i tekstheftet eller blant de "offisielle" 35:

Nr. 15 Olaf Tryggvesson og ... (utydelig) ... i Konghelle.(er streket over).

Nr. 26 Sverre Sigurdsson taler til sin Hær før slaget i Fimreite.

Nr. 31 Kristian den Anden i S (utydelig) nderberg Fængsel (Knutsen, uten årstall).

Nummereringen til hver plansje stemmer med det som er trykt bak på plansjemappen jeg har. Det er mulig at de tre ovenfornevnte var med i 1. utgaven, men resten av tekstheftet var til annenutgaven. Her ser det ut til at Nasjonalbiblioteket mangler kildemateriale.

trykkfeil for God). This will render the taunt of Olaf Tryggvesson better understood. The bowls alluded to were used for caching their victims blood, which they were reported to drink.” (Knutsen 1879: Uten paginering).

At vikingene ofret mennesker og drakk menneskeblod (og kanskje spiste menneskekjøtt) var vel temmelig ukjent for norske skolebarn.

Mottak og bruk

Billeder til Norgeshistorien for skolen og hjemmet ble raskt kjent. Allerede på kort tid var det solgt 300 serier, og man kan tenke seg hvor vid utbredelse bildene fikk etter hvert som årene gikk. Plansjene ble mottatt med begeistring i skolenorge. Mange aviser både innenlandske, danske og engelske hadde omtaler. A. (M.) Feragen skriver i Norsk Skoletidende for 1880:

Asbj. Knutsen har med store opofrelser imødekommet dette ønske (om et historisk bildeverk) paa en saa tilfredsstillende maade, at han derfor fortjener skolens og lærerstandens tak.

Lige siden disse billeder begyndte at kommet ud, har jeg brugt dem ved undervisningen i Fædrelandets historie i min skole og derved fundet bekræftet, hvad jeg ovenfor har sagt, hvorfor jeg paa det bedste vil raade til, at billedrækken, der er smukt udført efter Skandinaviens bedste malere, maa blive skaffet til enhver af landets almueskoler baade i by og bygd. Vi tør vel nu haabe, at der ikke er ret mange selv af vore ”lavere almueskoler”, hvor der ikke meddeles børnene ialfald en mundsmak af Fædrelandets historie. (Feragen 1980: nr. 25)

Brukt med pedagogisk innlevelse måtte bildene gi sterke inntrykk. I en ellers så bildefattig hverdag, konkretiserte de historisk kunnskap, og kanskje avlet det en viss forbauselse over at Norge, som da hadde vært tilknyttet to andre stater i 350 år, en gang var et eget fritt land. Som en anonym lærer etterlyser under overskriften ”Skaf almueskolen anskuelighetsmidler!” ”Hvor meget lettere ville det ikke være for barnet at knytte de forskjellige forestillinger og begreber i den historiske undervisning til et billede af den konge, det slag osv., som de hører eller læser om” (Anonym forfatter 2, 1880: 13.). Knutsens plansjer var noe helt annet enn objektive avbildninger av dyr, planter og fysikalske instrumenter. De hadde *handling*, og de spilte derfor på det affektive. Ute i samfunnet hadde romantikken vendt den moderne filosofi fra den ”kosmiske orden” til ”menneskets indre”. Dette siver også inn i skolestuene. Man tok følelsene mer på alvor.⁵

Plansjene og fortellingene rundt dem, ga elevene opplevelser. Derved gikk stoffet ikke bare inn i elevens intellekt, men det ble også knyttet til deres følelsesliv.

Det var brytningstider i samfunnet. Parlamentarismen seiret i 1884. Både i kunst og litteratur var det en grotid. Innbyggernes gryende selvbevissthet fikk næring gjennom lærere, forfattere, malere og komponister. Dette var en kritisk fase i nasjonsbyggingen. Midt i dette fikk elevene landets historie nære inn på livet gjennom de historiske bildene. Man vet ikke hvor stor gjennomslagskraft det kan ha hatt, men sikkert er det at de kunne ha etterlatt spor som elevene tok med seg inn i voksenalder.

Oppsummering

Asbjørn Knutsen må ha kjent godt til Nils Johnsen Næsheim's pionerarbeid. Det er et paradoks at Næsheim døde, delvis av overanstrengelse for læremiddelsaken, i 1879, nettopp i det året som Knutsen fikk utgitt Norges første plansjesamling. Næsheim var også direkte involvert i å skaffe skolene læremidler, men Knutsen klarte å se enda mer strategisk på saken. Produksjonsapparat og distribusjonskanal måtte være i orden. Samarbeidet mellom preparanter, snekkere, instrumentmakere og P.T. Mallings bokhandel, var et genitrikk. "En lærer" roser i *Norsk Skoletidende* Mallings bokhandel og allsidigheten i læremiddelutvalget. Han fortsetter: "Det kan muligens være mange, der synes, det ikke kan gaa and at se udstillingen, naar man ikke samtidig skal kjøbe noget. Det gjorde jeg selv en gang. Men af den forekommende maade, hvorpaa jeg ble vist omkring, kom jeg snart på andre tanker [...]".

(En lærer 1886: 424). Fra øverste kongelige hold i Sverige-Norge ble læremiddelpionerene Næsheim og Knutsen, møtt med stor forståelse. Næsheim fikk gullmedalje for sitt arbeid fra kong Karl IV. Knutsen fikk seg til å oppsøke Oscar II. personlig. Men enda viktigere, han skrev i *Norsk Skoletidende* og bekjentgjorde alle sine funn for lærerstanden i landet. Det ser også ut som om Knutsen oppnådde noe i sin iver etter at pengemidler måtte stilles til disposisjon for kommunene. Den landskjente skolemannen A. Feragen (1880: 198) skriver etter å ha presentert "en værdifuld tilgift til vore

5. Jf. Rune Slagstads beskrivelse av tiden: "Mitt liv er mitt – og ikke en etterlikning. Jeg skal være tro mot originalen, og originalen er i meg selv (Slagstad 1998: 75).

skolers tarvelige udstyr af undervisnings-midler”: ”Hertil kunde meget passende anvendes ialfald en del af de penge, som af offentlige midler hvert aar tilbydes skolekommunerne til anskaffelse af undervisningsmidler udenfor de i loven anbefalede.”

I det meget rike og skolerelaterte livet som Asbjørn Knutsen levde, er læremiddelinteressen, og utviklingen av den historiske bildeserien, en relativt liten del. Likevel, for pedagoger utover det ganske land, fikk det stor betydning. Han fikk gjort kjent hva som fantes av undervisningsmidler og gjort det enklere å anskaffe dem med penger som var frigjort til dette formål. Knutsens *Billeder til Norgeshistorien* føyde seg inn i datidens så å si, overordnede prosjekt; å gjenreise den nasjonale selvtillit, kunnskap og stolthet. Asbjørn Knutsens innsats knytter ham sammen med de andre nasjonsbyggerne som pekte fram mot 1905 og løsrivelsen fra Sverige.

Litteratur

- Anonym forfatter 1 (1917): Asbjørn Knutsen. *Norsk Skoletidende nr. 40*. Hamar
- Anonym forfatter 2 (1880): Skaf almueskolen anskuelsesmidler! *Norsk Skoletidende nr. 2*. Hamar
- En lærer (1886): P. T. Mallings udstilling af skolemateriel. *Norsk Skoletidende nr. 52*. Hamar
- Feragen, A. (1879): 17. mai. *Fedraheimen*
- Feragen, A. (1880): Literatur. *Norsk Skoletidende nr. 25*. Hamar
- Hauge, K.S. (2009): Kongen og plansjene på skoleloftet. I Skjelbred, D. & Aamotsbakken, B (red) *Norsk Lærebokhistorie – en kultur- og dannelseshistorie II*. Oslo: Novus
- Hauge, M (1998): *Gamle Norge på trykk*. Oslo: Andersen og Butenschön
- Hertzberg N. (1910): *Minder fra min skolemestertid 1844 – 1873*. Kristiania: Aschehoug
- Knutsen, A. (1874): En liden Reiseberetning fra Sommeren 1873. *Norsk Skoletidende nr. 13, 19 og 20*. Hamar
- Knutsen, A. (uten årstall): Katalog over plansjeserien. Nasjonalbiblioteket. Oslo
- Leine M. (red.) (1983): *For å gjøre hjertene glade. Sagavoll folkehøgskole 90 år*. Gvarv: Gvarv Prenteverk
- Lundgren – Sallberg (1961): *Svenskt Konstärs Lexikon IV*. Malmø: Allhem
- Næsheim, N.J. (1870–74): *Fortegnelse over en Samling af Undervisnings-*

Materiel for Almue og Folkeskoler, anskaffet efter Hs. Majestæt Kongens naadigste befaling. Som Gave til Finmarks Almuevæsen. Christiania og Flekkefjord

Schnitler, C.W. (1923): P. N. Arbo. *Norsk Biografisk Leksikon, bind 1.* Kristiania: Aschehoug

Schnitler, C.W. (1923): K. L. Bergslien. *Norsk Biografisk Leksikon, bind 1.* Kristiania: Aschehoug

Slagstad, R. (1998): *De nasjonale strateger.* Oslo: Pax forlag

Vevstad J. (1951): *Asbjørn Knutsen. Ungdomsskulens far. Ein banebrytar.* Oslo: Lutherstiftelsen

Østby, L. (1969): A. Tiedemand. *Norsk Biografisk Leksikon, bind 16.* Oslo: Aschehoug

Wergeland, H. (1920): *Såga åt Notodden lærarskule. Festskrift til 25 årsjubileet.* Notodden:

Teledølen Prenteverk

Willoch, S. (1940): Morten Müller. *Norsk Biografisk Leksikon, bind 9.* Oslo: Aschehoug

I tillegg er følgende websider benyttet

Kunstindeks Danmark: Tilgjengelig fra: <http://www.kulturarv.dk/kid/VisKunstner.do?kunstnerId=140> (Chr. Blache).

Kunstindeks Danmark: Tilgjengelig fra: <http://www.kulturarv.dk/kid/VisKunstner.do?kunstnerId=7066> (Albert Hartvig).

Kunstindeks Danmark: Tilgjengelig for: Marstrand, W.N.:
<http://www.kulturarv.dk/kid/VisKunstner.do?kunstnerId=213>

[alle lest januar 2010]